

MEGÚJULÓ VÁROSI TEREK – MINDENKINEK? TURISZTIKAI CÉLÚ VÁROSREHABILITÁCIÓ ÉS TÉRBELI KIREKESZTÉS KAPOSVÁRON

JÁMBOR VIKTOR ERNŐ

ARE THE RENEWED PUBLIC SPACES TRULY COMMUNITY PLACES? URBAN
REHABILITATION AND TRANSFORMATION OF THE SPACES OF TOURISM AND RELATED
EXCLUSION IN KAPOSVÁR, HUNGARY

The renewal of historical city centers has significant impact on the local economy enhancing also the opportunities of the development of the local tourism as the renewal of community places and public buildings may increase the touristic attraction of a town. However, certain groups of the local community might be excluded from the newly emerging 'representative' spaces – in many cases displacement in embraced in renewal schemes consciously. This paper focuses on the process of urban rehabilitation in Kaposvár and its impact on the use of public spaces. In political rhetoric urban rehabilitation programs are introduced to handle the problems of the local society and to stimulate the local economy – primarily tourism - by renovating buildings and face lifting of public spaces in Hungarian towns. The problems to be tackled – as it was written in the urban rehabilitation plans - were marginalization, segregation and the stigmatization of the related urban spaces. However the rehabilitation programs often resulted in gentrification process in practice contributed also by the local state that had managed urban renewal in a top-down manner. As a consequence these programs did not resolve the social problems of local spaces but relocated them somewhere else in space. In the followings, we analyses these contradictory processes in the context of the urban rehabilitation programs of Kaposvár, focusing on the local efforts to eliminate homelessness.

BEVEZETÉS

Magyarországon az 1989-90-es politikai-gazdasági rendszerváltás után a városi gazdaságokban a strukturális válság jelei mutatkoztak meg. A döntéshozók az elmúlt több mint két évtizedben elsősorban a városi gazdaságok dinamizálásán munkálkodtak – és munkálkodnak még napjainkban is. A kilábalási és dinamizálási megoldások eszközeinek tekintették/tekintik a turizmust, amelyhez eszközként használják fel a városi teret – az európai magterület városfejlesztési mintáit követve (SOJA 2000; 2010, DAHMANN ET AL. 2012). Sorra indultak olyan városmegújítási programok (EGEDY 2008, KOVÁCS 2009, KOVÁCS ET AL 2013, MACLEOD 2013, LEITNER 1990), amelyeknek a városi tér fizikai megújítása volt a deklarált célja, figyelmen kívül hagyva a társadalmi

igazságosság – és a városi társadalom nagy részének szempontjait is (NAGY ET AL 2015, BERNT-COLINI 2013). A helyi politikai- gazdasági- kulturális elitek tehát a városmegújítási projekteket nem csak a városi gazdaság dinamizálásának eszközeként használják fel, hanem arra is hogy a „nemkívánatos” – a gazdasági megújítást célzó stratégiát szerintük veszélyeztető - társadalmi csoportokat (hajléktalanokat, romákat, bevándorlókat) kiszorítsák a városi közterekből.

Jelen tanulmány a kritikai városkutatás neomarxista áramlatára építkezve azt vizsgálja, hogy a neoliberais várospolitikában miként kapcsolódik össze a városrehabilitáció a köztetek – turisztikai célú – átalakítása és a kiszorítás folyamatai, ebben hogyan ragadható meg a neoliberais (város)politikai osztályjellege.

A tanulmány egy folyamatban lévő kutatás eredményeire támaszkodik amelynek fő célja, hogy bemutassa, hogyan használja eszközként a lokális gazdasági-politikai elit a városrehabilitációt, egyrészt a jövedelemtermelésre, másrészt társadalmi kirekesztésre, köztetek használatának korlátozásával. Bemutatjuk, hogy a történelmi belvárosban és közvetlen környezetében történő magán és közberuházások, illetve ezek kombinációi (PPP) hogyan dinamizálják a helyi gazdaság turisztikai szegmensét. Ugyanakkor azt is, hogy milyen módon befolyásolja a városi térből kiszorított csoportok mindennapi túlélési stratégiáit a helyi rendeletalkotási mechanizmus. A kaposvári folyamatokon keresztül a fejlesztések és az azokhoz kapcsolódó várospolitikai törekvések közül azokat mutatjuk be, amelyek hátrányosan érintik a hajléktalanokat - egyrészt a térbeli kiszorításhoz kötődő diskurzusokon, másrészt az azokra épülő konkrét gyakorlatokon (helyi rendeleteken) keresztül.

1. MÓDSZERTAN

A kutatás során több a neoliberais (lokális) várospolitika osztályjellegének megértését segítő módszert használta fel. A KSH Teir adatrendszerben hozzáférhető idősoros turisztika adatok segítségével a helyi gazdaság egyik szegmensének dinamizmusát próbáltam szemléltetni. Ugyanakkor más módszerek segítségével, mint az életút és szakértő interjúk, a helyi neoliberais politika formálódásáról és annak lokális sajátosságiról (pl.: hajléktalan ellenes intézkedések) és következményeiről jutottunk releváns információkhoz. Továbbá helyi és országos online felülettel rendelkező újságokban végeztünk tartomelemzést. 31 helyi és több mint 70 országos online újságcikket válogattunk le. A keresőszavak esetében szűkítve a találatok valószínűségét: Kaposvár, hajléktalan, hajléktalanság, belváros, kéregetés, koldulás, guberálás, kitiltás, turizmus, főtér. Az így kapott újságcikkeket Holsti módszerével kívánjuk egy későbbi kutatás során – tovább bővítve az adatokat nyomtatott sajtóanyagokkal – elemezni, ezért jelen tanulmányban csak néhány kapcsolódó újságcikket használtunk fel (HOLSTI 1969).

A folyamatban lévő kutatásban hangsúlyos szerepet kapnak a városi közterekben élők élményei, véleménye és információi. 10 Kaposvár utcáin élő hajléktalannal készítettem életút interjút, míg a helyi politikai elit 4 tagja és további 4 helyi szakértő (közterület felügyelet, városi építész, szociális munkások) volt interjúpartnerem. Ezen interjúk tapasztalatait részben felhasználtam a Kaposvárról szóló fejezetek megírásában. Azonban további interjúkra van szükség, hiszen sem hajléktalanszállón élő hajléktalan, sem ott dolgozó segítő nem volt még interjúpartner. Azért tartom fontosnak ezt a hiányt kiemelni, hiszen az interjúpartnereink elmondása szerint speciális szabályok miatt, főleg a kaposvári – tartósan utcán élő – hajléktalanokat diszkrimináció éri az éjjeli menedékhely használatában. A kutatás egyik továbbfejlesztési lehetősége a résztvevő megfigyelés módszerével adatgyűjtés, valamint további érdekcsoportokkal (civiliek, lakosok, hajléktalanok, szakértők, döntéshozók) interjú készítése.

2. KAPOSVÁR MINT A NEOLIBERÁLIS POLITIKA LABORATÓRIUMA

Egyetlen lokális térben jól megragadhatók és követhetők azok a különböző léptékekhez kötődő folyamatok, amelyek a társadalom egészét alakítják (MASSEY 2008) – így az egyenlőtlenségek újratermelődésében kulcsfontosságú szerepet betöltő, egyértelműen osztályjellegű lokális és nemzeti politikák formálódása, végrehajtása és társadalmi térbeli következményei is.

Kaposvár a neoliberális várospolitikai „laboratóriumának” tekinthető, mind a politikák működését, mind a társadalmi hatásait tekintve. Az esettanulmány helyszínének kiválasztásakor számos érv szólt Kaposvár mellett. (I) Az egyik a város jellegzetes térszerkezete. A kitiltó rendelet hatálya alá eső, megújult belvárosi terület közvetlen közelében találhatóak a bevásárló központok, amelyek Magyarországon a rendszerváltás után jelentek meg - többnyire a városok peremén. Csak később kezdtek a városok belvárosi területeinek szomszédságában is megjelenni az ilyen típusú ingatlanfejlesztések. A vidéki városokban a „plázaépítés” fontos presztízsberruházásnak számított, a városközpont megújulásának egyik meghatározó eleme volt a 2000-es évek elején, a gazdasági világválság begyűrűzéséig. Kaposváron, sajátos módon a belváros közvetlen szomszédságában találhatóak a fogyasztás új terei, amelyek a hajléktalanok számára több szempontból is fontosak. Először is ez az a terület, amely már nem esik a „közterület életvitelszerű használatának” belvárost érintő tilalma alá. Így számos hajléktalan ide „szorult ki” a belvárosból. Másrészt a multinacionális vállalatok, főleg az élelmiszerláncok működtetnek itt szelektív hulladék számára leadó pontot, ahol 2-5 HUF/darabáron visszaválthatóak a hajléktalanok által gyűjtött hulladékok (üveg, műanyag palack stb.). Ugyanakkor a forgalmas bevásárló park lehetőséget ad a

kéregetésre, ahol már segítő-kliens kapcsolatok alakultak ki. (Interjúpartnereink közül ugyan sokan járnak ezen a területen, de a büszkeségük, szégyenérzetük miatt nem koldulnak. Kiemelném, hogy az agresszív kéregetés problémája a 2000 évek elején a belváros terei mellett itt jelentkezett a legjelentősebben.)

(II) A Február Harmadika Munkacsoport¹ 2012-es adatfelvétele alapján 166 hajléktalan élt Kaposvár utcáin, bármilyen menedék nélkül. Az eset azért figyelemre méltó, mert ennél több hajléktalan vidéki városban az utcákon csak Debrecenben - a második legnagyobb népességű magyar városban - élt. Tehát az utcán élők száma nagyon magas volt 2012-ben. Kaposváron a felmérés során 221 hajléktalan személyt kérdeztek meg és regisztráltak. Kevesebb, mint egyharmaduk szállón vagy valamilyen átmeneti menedékhelyen töltötte az éjszakát.² Arra, hogy 2015-ben mennyi hajléktalan élhetett a városban, csak becslések állnak rendelkezésünkre. (Módszertanilag komoly kihívás ennek a csoportnak minden tagjának számba vétele, még a létszámuk becslése is.) Az egyik interjúpartnerünk – aki szociális munkásként napi kapcsolatban van az utcán élőkkel – véleménye szerint nagyjából 350 és 500 közé tehető a városban élő hajléktalanok száma. Számukra az átmeneti és állandó menedékhelyek 60-70 helyet tudnak biztosítani éjszakára. Tehát utcán, elfoglalt házban, elhagyott ipari ingatlanokban, híd alatt, szívességi alapon barátoknál, rokonoknál a legszerényebb számításunk szerint is 300-an élnek életvitelszerűen. A hajléktalansággal sújtott emberek száma tovább növekedett az elmúlt 3 évben. Itt jeleznénk, hogy a (2016. február 3-i adatfelvétel alkalmával 122 hajléktalan fő válaszolt a munkacsoport kérdéseire.) Mindez súlyos társadalmi problémát jelent, amelynek megoldását – ahogyan a későbbiekben látni fogjuk – a helyi politikai elit az agresszióban, kriminalizációban és a térbeli kirekesztésben látta.

Ehhez kapcsolódik a (III) harmadik esetválasztási indokunk, mégpedig az, hogy időben Budapest után, Szegeddel egy időben Kaposvár volt az első vidéki város ahol területhasználatra vonatkozó korlátozásokat, hajléktalanellenes szabályozást fogadott el a helyi önkormányzat. Tehát Kaposvár egyfajta „úttörőként” jelent meg a szegénység és a marginalizált csoportok, kiemelten a

¹ 1999 óta minden év Február 3-án egy kutatókból és önkéntesekből álló munkacsoport anonim kérdőívezést végez az utcán és menedékhelyen élő hajléktalanok körében. A kutatásban vannak városok, amik minden évben részt vesznek, azonban sajnos Kaposvárra csak egy időpontban volt adatfelvétel a többi adatunk szakértői interjúk során elhangzott adatokon alapul. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az adatfelvétel eredménye azt mutatja, hogy legalább ennyi ember volt hajléktalan élethelyzetben ezen a napon.

² <http://www.bmszki.hu/sites/default/files/field/uploads/f-3-2012-sajto.pdf> (download: 2015. november 23.)

hajléktalanok ellen folytatott nyílt harcban vidéken, több város számára modellként szolgálva. Ugyanakkor nem csak a közterek használatát szabályozta, továbbá a koldulást és a guberálást tiltotta meg a helyi önkormányzat rendelettel, hanem az utóbbi években bünteti az „életvitelszerű lakhatás céljára szolgáló ingóságait közterületen tárolását vagy elhelyezését is”. Ez a rendelet nem jelöl ki ún. „hajléktalanmentes övezeteket”, hanem a város egész területére vonatkozik, az egész városból kiszorítva a hajléktalanokat. E folyamatok szorosan kapcsolódnak a „városi tér reneszánszának” koncepciójához – amelynek fontos eleme a történelmi belvárosok rehabilitációja. s ezek következményeként a marginális helyzetű csoportok kiszorítása a megújult (köz)terekből (MACLEOD – JOHNSTONE 2012).

3. A NEOLIBERÁLIS VÁROSPOLITIKA LOGIKÁJA ÉS OSZTÁLYJELLEGE

Az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában már az 1970-es évektől megfigyelhető a várospolitikai diskurzusok változása (HARVEY 1989, BRENNER 2013, MACLEOD 2013 SMITH 2011, BOROS 2010), ami a hazánkban zajló társadalmi-gazdasági és politikai vitákra is hatással volt. Ennek fókuszában a tőke, az állam és a városi társadalom viszonyának változása állt, s végül a tőke társadalmi-térbeli folyamatokat formáló szerepének erősödéséhez vezetett. Az „új urbanizmus” (SMITH 1996) átalakította a várost, a városi tereket és az azokhoz kapcsolódó gazdasági-társadalmi gyakorlatokat. A mindennapi élet színterei a tőkefelhalmozás eszközeivé váltak, s ennek eredményeként egy új városi „tájkép” formálódott, melynek fontos jellemzői a lakhatás vásárlással való megszerzése, szolgáltatások mennyiségi és minőségi változása – a piac térnyerése a zsugorodó közszférával szemben – és új városi kultúra – polgáreszmény - kialakulása voltak (Uitermark – Duyvendak 2006, Swanson 2007). A neoliberális várospolitika, szűkebben értelmezve a *revansista urbanizmus* – ami önmagában utal a neoliberális várospolitika osztályjellege (SMITH 1996, SMITH 2013, MITCHELL 2010) - a politikai és gazdasági elit eszköze, amellyel vissza kívánja szereznie az ellenőrzést a város - annak gazdasága, kultúrája, terei felett - egy „felülről jövő forradalom” keretei között (LÉDERER 2008). Utóbbi, egyik alapvető eszköze a fizikai megújítás s ezzel a dszentrifikáció ösztönzése, amellyel a politikai és gazdasági elit kezelni kívánja a leromlott belső városrészek társadalmi és fizikai problémái (SMITH 2013). A városnak, mint a „megújítást” szorgalmazó gazdasági szereplőnek legfontosabb feladata a befektetés ösztönzése és az innovációk feltételeinek javítása („vállalkozó város”), hogy a globális város-versenyben a lehető jobb pozíciót szerezzék meg. Ebben a megközelítésben a gazdaságfejlesztési szempontoknak alárendelődik a lokális társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítése is (FAINSTEIN S. ET AL. 1986). A városi terek privatizációja ennek a folyamatnak az egyik fontos

eleme, a térbeli és társadalmi kiszorítás egyik fontos eszköze, mechanizmusa ami tükrözi a neoliberais várospolitikai osztályjellegét (MOLNÁR 2007, MITCHELL 2003,, KOHN 2004, STAEHELI – MITCHELL 2007, VALNETINE 1996).

A fenti folyamatok – elsősorban a revansista várospolitikai térnyerése – a városi tereket életvitelszerűen használók számára igen komoly hátrányokkal járt. A város egyes marginális csoportjai különböző jogi és rendeletalkotási folyamatok eredményeként kiszorultak mindennapi életük tereiből és a túlélési lehetőségeik is szűkültek, párhuzamosan a városi közterek részben turisztikai tartalmú újradefiniálásával. Ugyanakkor újradefiniálódott a hajléktalanság, mint társadalmi probléma és a hozzá kapcsolódó fogalmak. A városi tér fölötti ellenőrzésért folyó küzdelemnek, ami diskurzív szinten is folyik, határozott céljává vált, hogy ki határozhatja meg a társadalmi helyzetek mérvadó definícióját, s ezzel a beavatkozás céljait és eszközeit (MISETICS 2010).

A fenti folyamatokat tovább erősítette a gazdasági válság. A nagyvárosi térben megjelentek a (városi terekért is küzdő) emancipációs, jogvédő civil mozgalmak is (HARVEY 2008, UDVARHELYI 2014), amelyek célja többek között, hogy a városi tér feletti ellenőrzés a városiakok kezébe kerüljön vissza. A városokban tehát a kiszorítás mellett az ellenállás terei is formálódnak. Ugyanakkor a válság rövid – keynesi elvekre épülő – gazdasági növekedést ösztönző periódusa jelentős államadósság növekedéssel járt az európai magterület országokban, valamint Kelet és Dél Európa országokban. A költségvetési döntésekben ezért ismét meghatározóvá váltak a neoliberais elvek és intézményi gyakorlatok. 2011 után – nemzeti és lokális szinten is.(BRENNER ET AL. 2011).

4. A VÁROSREHABILITÁCIÓ KERETEINEK FORMÁLÓDÁSA POST-SZOCIALISTA KÖZEGBEN

Kelet-Közép-Európában, így hazánkban is, az államszocializmus idején kevés figyelmet fordított az állam a városi terek, infrastruktúrájának és épületállományának fizikai hanyatlására a történelmi városnegyedekben (SZELÉNYI 1990, KERESZTÉLY 2006, KOVÁCS Z. – SZIRMAI V. 2006, EGEDY 2007). Ennek a folyamatnak az eredményeként Magyarországon az 1990-es rendszerváltozást követően a helyi államnak szembesülnie kellett a leromlott fizikai és társadalmi állapotú belső városrészek problémáival (pl.: ENYEDI 2007). Az újonnan létrejött önkormányzatoknak a problémák kezelésére azonban nem álltak rendelkezésére megfelelő eszközök. Ennek oka főleg az pénzügyi források hiánya volt, es nehézséget jelentett a leromlott állapotú lakásokban élők - gyakran rossz anyagi helyzete - valamint a rendezetlen törvényi háttér is: Az alacsonyabb jövedelmű, gyenge politikai érdekérvényesítő képességgel rendelkezők tudták legkevésbé formálni lakókörnyezetüket (lakás, épület,

közterek) és megváltoztatni fizikai állapotát. Anyagi kereteik gyakran még a lakás akkori állapotának megőrzésére sem voltak elegendőek (TOMAY 2006, CSANÁDI ET AL 2006). Ugyanakkor lassan formálódott a beavatkozáshoz szükséges tervezési-intézményi háttér is (az integrált tervezés keretei). A lokális állam pénzügyi forrásainak hiányára átmenetileg megoldást jelentettek a lakáspiaci privatizációs folyamatokból származó bevételek, valamint az is, hogy egyes adótípusokból (pl.: szja) származó bevételek jelentős része az önkormányzatok rendelkezésére állt a rendszerváltozást követő években. Azonban ezek a források - integrált tervezési stratégiák hiányában - csak pontszerű beavatkozáshoz és részsikerekhez vezettek, s leginkább Budapestre korlátozódtak (pl.: RÉV8 – SEMIX – ma - FEV IX tevékenysége eredményeként). Egészében véve az átmenet időszakában a településfejlesztési beavatkozások nem mérsékeltek számottevően a területi különbségeket - miközben a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek makro társadalmi szinten növekedtek (BARTA 2005). Ebben az időszakban ugyanakkor a legtöbb helyi fejlesztési tervben célként fogalmazódott meg a közösségi terek és az épületállomány megújítása, a vonzó települési környezet kialakítása, a funkcióváltás és az építészeti örökség sajátosságainak és a helyi lakosok érdekeinek védelme is (KERESZTÉLY 2006).

E célok megvalósításának eszközüvé a településfejlesztés ezen belül kiemelten a városrehabilitáció vált (BARÁTH – SZÉPVÖLGYI 2006), amelynek nem csupán a szocialista korszakból „örökölt” problémák kezelése lett feladata, hanem a gyors gazdasági- és társadalmi változásokra (gazdasági szerkezetváltás, globalizáció) történő reagálás is. Ez számos problémába ütközött, hiszen a szocializmus torz módon működő ingatlanpiaca főként a városokban a területhasználat sajátos mixét eredményezte, ami a kilencvenes években gyorsan, és sok esetben ellenőrizhetetlenül rendeződött át (EGEDY – KOVÁCS 2005, ENYEDI – KOVÁCS 2006).

Kelet-Közép-Európa európai integrációja jelentős változásokat hozott a terület-és településfejlesztésben, azon belül a városmegújítási programokban is. Az integratív városszervezés került a középpontba (HERVAINÉ 2008), amelynek fontos elemei, hogy, az Európai Unió településfejlesztési ajánlásainak szerint, a helyi szereplők integrált szemléletű és területi alapú megközelítést alkalmaznak, egyszerre törekednek a közösség tervezésbe való bevonására, a hatékonyságra és a fenntarthatóságra (SOÓKI-TÓTH 2005, BARÁTH – SZÉPVÖLGYI 2006, PÁLNÉ 2008, BARTA. 2009).

A 2000-es évek közepétől napjainkig számos városmegújítási projekt valósult meg hazánkban. (pl.: LADÁNYI 1992, JANKÓ 2006) Ezek céljai és eredményei igen széles skálán mozogtak. Azonban elmondhatjuk, hogy viszonylag kevés esetben sikerült megvalósítani az integrált tervezés eredeti céljait, valamint a gyakorlatban is alkalmazni az EU-s irányelveket, pl. a társadalmi tervezést (KÁKAI 2004), a történelmi belső városrészek megújítása

felülről (top-down) irányított folyamatként zajlott le. A közterek és épületállomány fizikai megújítása mellett kevésbé vált fontossá a lokális társadalmi problémák kezelése – a kisszámú szociális városrehabilitációs projektet leszámítva (EGEDY – KOVÁCS 2005, ENYEDI – KOVÁCS 2006).

Magyarországon elsősorban azzal hozható összefüggésbe, hogy a városmegújítást a helyi állam – s azon keresztül a befolyásos helyi érdekcsoportok – a gazdaság egyes szegmenseinek dinamizálására, fellendítésére kívánták/kívánják felhasználni, így például a helyi turizmus fejlesztésére, miközben a helyi társadalmi problémákra nem születik releváns válasz. A helyi szakpolitikák kialakítása során a város és annak politikai-gazdasági vezetése egyre kevésbé lépett/lép fel az újraelosztó, gondoskodó lokális államként. Ennek helyét a tőke és a turisták számára is vonzó vállalkozó város irányvonala vette át, mely eszközként használta/használja fel a kívülről jövő (állami, uniós) forrásokat, a (megújuló) történelmi belvárosra pedig a tőkevonzó-képesség növelésének valamint az osztályviszonyok újratermelődésének eszközeként és helyszíneként tekint. Mindez a neoliberais várospolitikai kelet-európai megjelenéseként értelmezhető (SLATER ET AL. 2004, MACLEOD 2002), amelynek célja reprezentatív városi terek létrehozása, a városi gazdaság dinamizálása – alárendelve ennek a városi közterek megújítását (TIMÁR – NAGY 2012).

5. A VÁROSI TURIZMUSFEJLESZTÉS, MINT A NEOLIBERÁLIS VÁROSPOLITIKA MEGJELENÉSI FORMÁJA

A turizmus napjainkban világjelenséggé vált. Tömegessé válásával az egyik legfontosabb jövedelemtermelő ágazat lett, ezért kiemelt figyelmet fordítanak rá a politikai és gazdasági vezetők. A turizmus globalizálódásában fontos szerepet játszott a jövedelmek, valamint a szabadidő mennyiségének növekedése a magterületek országaiban és a feltörekvő gazdaságokban, illetve a közlekedés fejlődése is. A jövedelmek elköltésének és szabadidő eltöltésének új lehetőségei jelentek meg. A turizmus növekedésében fontos szerepet kaptak, a szakpolitikák és azok piaci szereplőktől átvett eszközök (pl. a városmarketing), amelyek a természetes és mesterséges tájat eladható áruvá változtatták (MICHALKÓ 1999). A turizmus egyik alapvető térfolyamata az ágazat városi koncentrációja.

A városok, mint a jólét termelői, a társadalmi, kulturális fejlődés központjai, a turizmus legfőbb desztinációi. Bár a szektor növekedésének egészében véve szétterjedési folyamatként is felfogható – hiszen az utazók motivációi között fontos szerepet kap a menekülés a városi élet bezártságából – ugyanakkor a városokban koncentrálnak a szórakozási lehetőségek, látványosságok, amelyek vonzzák a látogatókat és a helyiek igényeit is kielégítik (BAKUCZ 2009).

Számos város esetében a kiemelkedő turisztikai célpontként jelennek meg a *történelmi belső városrészek*. A várost reprezentáló közterek is itt találhatóak, és ezek kiegészülnek a fogyasztási igényeket kielégítő szolgáltatások széles körének területi koncentrációjával. A történelmi városrészekben tehát többnyire koncentráltan jelennek meg a turisztikai attrakciók, így a terület épületállományának, infrastruktúrájának fizikai állapota nem szabad, hogy taszító (push) hatású legyen turisztikai szempontból (*UYSAL—JUROWSKI 1993*). Ezért fontos a városi turizmusban érdekelték számára a sajátos arculatot biztosító városkép megteremtése, a turisták, a befektetők, s a helyi felső-közép osztály számára, - új létesítményekkel, s a régiek megújításával (*KOZMA 1995*).

A történelmi belső városrészek megújításának céljai között rendre ott szerepel a turisztikai vonzerő növelése és a közterek fejlesztése is, mindez azonban konfliktusokkal járó folyamat, amelyekben konkrét gazdasági érdekek jelennek meg. A történelmi belvárost a turista - mint történelmi látványosságot szemléli, az ott élőknek azonban ez a lakóhelye, mindennapi gyakorlataik tere. A helyi politikai és gazdasági elit, illetve a befektetők, ugyanakkor a tőke megtérülésének eszközeként értelmezik ugyanezt. Így ha a történelmi városrész - deklaráltan - közösségi térként újul is meg, az azt körülvevő épületek (amelyek funkcióit tekintve már nem csak lakóházak, hanem szolgáltatásoknak is helyet biztosítanak) állítókéként értelmezhetőek, így az ingatlanpiaci változásokat eredményező beavatkozások ezekben a terekben egyértelműen osztályjellegűt kapnak. A köztér átalakuló használata/hasznosítása tehát a piaci, a „civil” társadalmi szereplők, a helyi állam és a tervezők közötti konfliktus forrása lehet. Az ezekben a terekben lezajló változásokban, a fizikai megújítás folyamatában és a társadalmi funkciók ezzel járó átrendeződésében, a közterek fölötti kontroll erősödésében tükröződnek a fenti csoportok közötti erőviszonyok és általában véve a várospolitikai osztályjellege.

6. MARGINALIZÁCIÓS FOLYAMATOK A TURIZMUS REPREZENTATÍV TEREIBEN MAGYARORSZÁGON

A megújult városi terek, reprezentatív terek is. Az ide érkező turisták ezek fizikai megjelenését és annak adott pillanatban fennálló társadalmi-gazdasági absztrakcióját kívánják fogyasztóként élvezni. A lokális állam képviselői, akik jövedelemtermelést - annak növekedését- remélnék a turizmusból, természetesen minél szebbnek, tisztábbnak és élhetőbbnek kívánják mutatni városukat, vagy annak egy szeletét. Az adott térben meglévő szolgáltatók érdekei pedig összhangban vannak evvel a törekvéssel, hiszen ők az itt befektetett tőkéjük megtérülését és az extraprofit megszerzését tartják szem előtt. Ez a két érdekcsoport kiegészülve a városi társadalom elit- és középosztálybeli tagjaival, akik szintén fogyasztóként jelennek meg ezekben, a

városrehabilitáció által érintett terekben, nem szívesen szembesülnek olyan társadalmi problémákkal, mint a szegénység és a hajléktalanság. Ilyen és ehhez hasonló problémák kezelésére születnek sorra az Egyesült Államokban, Nyugat-Európában és hazánkban is kizorítást célzó helyi rendeletek. Ezek azonban nem a probléma (szegénység, hajléktalanság) okát (strukturális munkanélküliség, megfizethető szociális bérlakások hiánya, széteső szociális ellátó rendszer) szüntetik meg, hanem okozatát a „nemkívánatos” egyén életét kívánják lehetetlenné tenni – pl. az életben maradáshoz szükséges tevékenységeket tiltásával a köztuterekben (MITCHELL 2010). A város bizonyos tereiből egyes marginális csoportok kitiltása, térbeli áthelyeződésüket (a probléma térbeli konvertálódását) eredményezi. Ez oda vezethet, hogy az addig ilyen problémák által nem érintett területeken is megjelentek a hajléktalanok, ami újabb társadalmi feszültséget gerjeszt (TOSI 2007, O’ SULLIVAN E. 2007). Mindez jól láthatóan manifesztálódik a városmegújítás körül folyó vitákban illetve a városrehabilitáció, és a turizmusfejlesztés összekapcsolódásában.

A turizmus reprezentatív tereinek formálódása Magyarországon is a neoliberalis várospolitikák részeként értelmezhető, egyértelműen összekapcsolódtak a marginális helyzetű társadalmi csoportok térbeli kizorításával. Lokális szinten ennek a folyamatnak megvoltak az előzményei, pl.: egyes nagyobb vidéki városokban (Szeged, Kaposvár) korábban hozott (agresszív) koldulást tiltó rendeletek formájában (BOROS—TÓTH 2005). 2010-től azonban országosan érzékelhetőek az ilyen irányú törekvések, világosan megragadható politikai nyilatkozatokban³ - is a hajléktalan-és szegényellenes politika. A hivatkozott belügyminiszteri nyilatkozat megadta a lehetőséget a hajléktalanok – s más marginalizált helyzetű társadalmi csoportok – kitiltására a közterületekről az önkormányzatok számára. A helyi rendeletekben általában a kijelölt területen tiltják a koldulást továbbá –a köztér életvitelszerű használatát minden formában (ülés, állás, fekvés), az alapvető emberi jogokat kriminalizálva (UDVARHELYI 2012). David Harvey (MISETICS 2010) szerint a marginalizált csoportokat sújtó büntetőpolitika a neoliberalizmus természetes velejárója, míg mások (pl.: WACQUANT 2001, 2007, 2009) a rendpárti neokonzervatív berendezkedés büntetőpolitikájaként („penalizáció”⁴) értelmezik, ami a neoliberalizmus által teremtett instabil társadalmi

³ "A közterületeket megtisztítjuk a koldusoktól és az ország hangulatát rontó személyektől" – mondta Pintér Sándor belügyminiszter. (<http://www.origo.hu/archivum/20100730-pinter-eltakaritana-a-koldusokat.html> letöltve: 2015. április 20.)

⁴ Az eredeti pénalité terminus meghagyása kissé szokatlan lehet, azonban ezt az indokolja, hogy itt nem egyszerűen büntetésről, hanem komplexebb jelenségről van szó: a szerző felfogásában a neoliberalis állam a jóléti juttatások kiterjesztése helyett tendenciózan a rendvédelmi és igazságszolgáltatási szerveken keresztül igyekszik társadalmi kérdéseket kezelni.

viszonyokra ad ilyen módon választ (WACQUANT 2014). Az alábbiakban mellett érvelünk, hogy mindez magyarországi turisztikai célú városmegújítási programokban is egyértelműen tetten érhető.

7. KAPOSVÁR TURIZMUSÁNAK DINAMIZÁLÁSA ÉS ENNEK TÁRSADALMI KÉRDŐJELEI

7.1. A TURIZMUS FEJLESZTÉS GAZDASÁGI HATÁSAI

A városrehabilitációs projektek, a történelmi belső városrészek esetében, többnyire a turisztikai vonzerő növekedését is magukban foglalják célként. Ez terepünkön sem volt másképp. A Kapos-völgy térségében Kaposvár a legjelentősebb csomópont. Somogy megye megyeszékhelye, közel 65 ezer fős város. Turisztikai vonzerejének növekedése szorosan kapcsolódik a város megújítás folyamatához. Ugyanakkor a város turizmusának dinamizálására tett kísérletekkel a város társadalmának marginális csoportjai elveszítették mindennapi életük tereinek egy részét is, elsősorban a hajléktalan- és szegényellenes helyi rendeletek következménye képen.

Kaposvár Városközpont funkcióbővítő rehabilitációja 2009 és 2011 között zajlott. A program egy közel 20 éves folyamat lezárása volt, amelynek keretében a már korábban a gépjármű forgalom elől elzárt területhez, a Fő utca – Kossuth tér folytatásában két további utcát kapcsoltak be a gyalogos zónába. A főter (Kossuth tér) átalakításánál a cél olyan gyalogos tér kialakítása volt: „melyben a „helyükre kerülnek” a dolgok, ahol el lehet igazodni, ahol találkozni, pihenni, sétálni, ücsörögni, kiscsábázni, fagyizni lehet, ami ugyanakkor kellően reprezentatív keretet biztosít a városi rendezvényeknek. Olyan térré, amit az emberek magukénak éreznek, és amire büszkék lehetnek, ahol jó együtt lenni és a Himnuszt énekelni⁵.” A tervező építész szavai igazolják, hogy ezt reprezentatív térként definiálták, amelynek vonzereje többfunkciós mivoltában rejlik. A cél egy Kaposváron túlnyúló vonzású, a város kereskedelmi, intézményi, idegenforgalmi, oktatási és államigazgatási központjaként funkcionáló, egységes, vonzó képet mutató belváros kialakítása volt. Ugyanakkor Kaposvár központi találkozóhelyévé, igényes és jól karbantartott zöldterületeivel „az egyre magasabb életminőségi elvárásoknak megfelelni képes” területté kívánták tenni. A közel kétmilliárd forintos projekt fejlesztési céljai egymást erősítették, s mind az előzőekben megfogalmazott átfogó cél megvalósulását segítették a tervezők szándékai szerint. Ugyanakkor megjelent a fejlesztési célok között a vendégforgalom növelésének igénye is, ami a helyi kulturális

⁵http://archivum.epiteszforum.hu/mitholmikor/kaposvar_kossuthter/kossutgondolatok.pdf (letöltve 2014.04.10.)

hagyományokra (színház, képzőművészet, iskolaváros) építkezett, továbbá a tőkevonzó-képesség erősítése, a belvárosi intézmények, munkahelyek és ingatlanfejlesztések számának növelése is.

A turizmus fejlesztéséhez szorosan kapcsolódik a történelmi belváros megújításán kívül még két további kaposvári projekt is. Az egyik a fürdőfejlesztés, melynek köszönhetően a gyógy-és wellness turizmus irányába szélesítette turisztikai repertoárját Kaposvár, a másik az Agora-program, az új oktatási és kulturális központ fejlesztése. A három projekt együttesen alakította át Kaposvár turisztikai termékkínálatát. .

A helyi városmegújítás folyamata jelentősen hozzájárult a turizmus növekedéséhez. A vizsgált időszak két szakaszra osztottuk. Az első időszak a 2008-tól 2011-ig tartott, s összességében elmondhatjuk, hogy a nemzetközi tendenciáknak megfelelően jelentős visszaesés tapasztalható a turizmus indikátoraiban. A második 2011 utáni szakaszban lezárult városrehabilitáció Kaposváron és érezhetővé vált dinamizáló hatása a helyi turizmusban. Ez a trend jól látható a kereskedelmi szálláshelyek számának változásában is (1. ábra). A rehabilitált területen két szálloda is magánfinanszírozásból újult meg a projekt időszaka alatt, a Dorottya és a Kapos Hotel esetében minőségi javulás a csillagok számának növekedésében is tetten érhető.

1. ábra Összes kereskedelmi szálláshely számbeli változása Kaposváron 2008-2013 között

Figure 1 Changes in the number of commercial accommodation facilities in Kaposvár, 2008-2013.

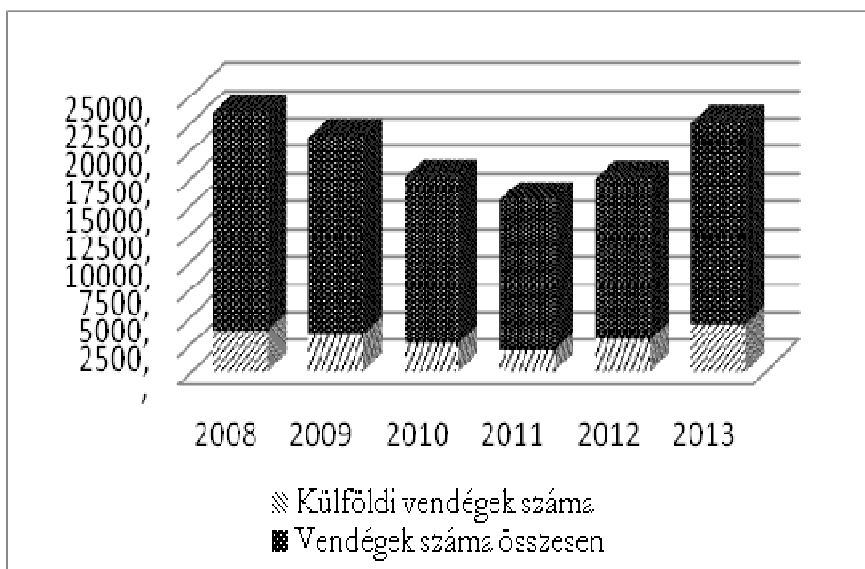
Forrás: TEIR; Saját szerkesztés

Az összes vendég számát tekintve az első szakaszban közel 5000 főnyi veszteséget volt kénytelen elkönyvelni Kaposvár az előző évhez képest. Ugyanakkor 2011 után mind az összes vendég, mind a külföldi látogatók számában jelentős növekedés figyelhető meg (2. ábra). Különösen utóbbi növekedése szembetűnő, hiszen kiheverve a válságot 2013-ban a válság időszakában regisztrált érték közel háromszorosa realizálódott a vizsgált területen.

A vendégéjszakák száma 40 ezer körüli értékről 32 ezerre esett vissza a gazdasági válság hatására. Azonban a 2010 és 2012 közötti lassú növekedés után 2013-ban több mint 45 ezer vendégéjszaka realizálódott Kaposváron. A külföldi vendégéjszakák száma hasonló trendeket mutat, annyi kiegészítéssel, hogy 2011 után jelentősen megnövekedett a külföldiek által itt eltöltött vendégéjszakák száma, ami összhangban volt a külföldi vendégek számának növekedésével (3. ábra).

2. ábra Vendégek száma összesen és a külföldi vendégek száma a kereskedelmi szálláshelyeken Kaposváron 2008-2013 között

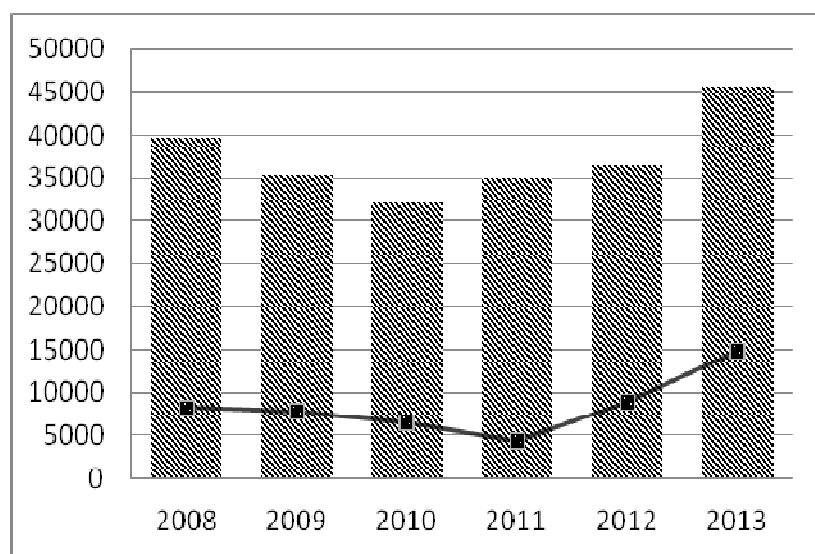
Figure 2 The number of tourist arrivals and the proportion of international tourists in Kaposvár, 2008-2013

Forrás: TEIR; Saját szerkesztés

3. ábra Vendégéjszakák száma és külföldiek által eltöltött vendégéjszakák a kereskedelmi szálláshelyeken Kaposváron 2008-2013 között

Figure 3 The number of nights spent by tourists at hotels and other commercial facilities, and the proportion of international visitors in Kaposvár, 2008-2013

Forrás: TEIR; Saját szerkesztés

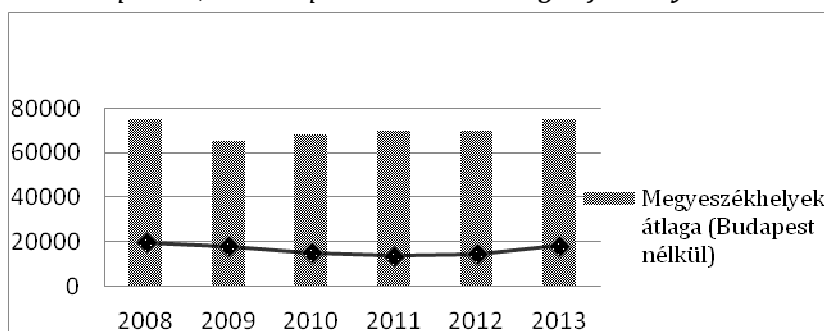
Az 4. ábrán összehasonlításképpen láthatjuk a megyeszékhelyek kereskedelmi szálláshelyeken realizálódott vendégek számát, valamint Kaposvár hasonló adatsorát. Megállapíthatjuk, hogy a dinamizmus ellenére Kaposvár meg sem közelítette a megyeszékhelyek átlagát, 2013-ban nagyjából negyedannyi vendég látogat a vizsgált időszakban Kaposvárra, mint a csoport átlaga (4. ábra).

Az indikátorok alakulását figyelembe véve tehát – elmondhatjuk, hogy a felülről irányított városmegújítási projekt pozitív hatása mérhető, ugyanakkor a vizsgált időszakban Kaposvár turizmusa nem bővült olyan mértékben, hogy azt a helyi gazdaság egyik húzóágazatnak tekinthetnénk. Kaposvár turizmusának dinamizálódásával párhuzamosan azonban a lokális politikai elit olyan helyi rendeleteket fogadott el, amelyek a városrehabilitációhoz és a turisztikai célokhoz kapcsolódtak – ezek kedvező és kedvezőtlen hatásait azonban egyértelműen szelektív módon igyekeztek érvényesíteni, amelyek fontos elem volt a koldulás, guberálás és a közterek életvitelszerű használatának

kriminalizálása. A városrehabilitációs projektek hosszú távú társadalmi hatásai tehát sokkal fontosabbak és átfogóbbak, mint a gazdasági hozadécai.

4. ábra Vendégek száma összesen a kereskedelmi szálláshelyeken 2008-2013 között a megyeszékhelyek átlaga és Kaposvár

Figure 4 The nights spent by tourists at commercial accommodation facilities in Kaposvár, in comparison to the average of county seats

Forrás: TEIR; Saját szerkesztés

7.2. A TURIZMUS FEJLESZTÉS TÁRSADALMI KÖVETKEZMÉNYEI – A HAJLÉKTALANOK KISZORÍTÁSA

A marginális csoportok városon belüli társadalmi-gazdasági-politikai helyzetének változásáról – kiemelve a szegényeket és a hajléktalanokat – korábban már ejtettünk szót. Ebben az alfejezetben nem csak a hajléktalanellenes (helyi) rendeletekkel kapcsolatos álláspontunkat felvázoljuk, hanem ezen rendeletek helyi turizmushoz kapcsolódó tartalmát is megvilágítjuk.

A magyarországi hajléktalanellenes politika megjelenésének első vidéki nagyvárosi színhelye volt Kaposvár, ahol a helyi újság több esetben is az agresszív kéregetőkről közölt cikkeket⁶. A 2000-es évek elején a koldulás tiltásával elindult a hajléktalanság kriminalizálása is. A belvárosi területén a koldulás betiltása azt eredményezte, hogy a hajléktalanok a belváros peremterületeire szorultak.⁷ Azonban ez csak az első szegény-és hajléktalanellenes helyi jogszabály volt. Egy szisztematikus rendeletalkotás

⁶http://divany.hu/eletmod/2010/12/05/jovore_kitiltjak_a_koldusokat/http://kaposvarmost.hu/hirek/kaposvari-hirek/2012/04/30/mit-szabad-es-mit-nem-kaposvaron_1614.html

⁷<http://varosfigyelo.hu/#!/koldulas/cikkek/36-kinek-az-erdeke-a-tiltas-interju-dr-heintz-tamas-kaposvari-oroszgyulesi-kepviselovel>(letöltve 2010. 04. 16.)

során előbb a szemétkes turkálást (guberálást) kriminalizálta a város vezetése, majd 2014 év végétől egyes közterületek életvitelszerű használatát is megtiltotta a hajléktalanok és szegények számára.

Milyen problémák merültek fel jogi szempontból ezekben a kérdésekben? A guberálás tiltása az ombudsmani határozat szerint alkotmányellenes, ugyanis sérti az általános cselekvési szabadságot, s ahogyan a közterületről való kitiltás is - közvetett diszkriminációt valósít meg a legelesettebb társadalmi csoportokkal szemben, ugyanakkor sérti az egyenlő bánásmód követelményét.⁸ A kaposvári önkormányzat azonban továbbra is kitartott ilyen irányú törekvései mellett és módosítások sora követte az ombudsmani felszólítást, amelyek következménye nem a guberálást tiltó rendelet megszüntetése, hanem bizonyos (jól lehatárolt) közterületek életvitelszerű használatának tiltása lett. A tiltás alá került területek nagy része a megújult belvárosban található, ezen kívül néhány közpark és játszótér került ebbe a körbe. Így a „kiszorítósdi” egyre nagyobb területet érint Kaposváron. A koldulás tiltása máshová helyezte a városi térben a hajléktalanokat és szegényeket, de akkor még „csak” egyik fontos túléléshez szükséges tevékenységüket nem végezheték a belvárosban. Az életvitelszerű használatot tiltó rendelet eredményeként azonban, már olyan alapvető jogok, mint az alvás, ülés, állás is a kriminalizált cselekedetek közé kerültek. Tehát a városi vezetők, döntéseikkel a hajléktalanná vált embereket nem kívánatossá, másodrangú helyi lakossá nyilvánították - miközben a hajléktalanság okainak megszüntetésére nem tettek lépéseket.

A helyi hajléktalanellátó intézményrendszer 2014-ben megújult, azonban számos probléma tapasztalható az ott alkalmazott gyakorlatokkal (*BÁLINT ET AL 2010*). A város önkormányzata munkalehetőséget is biztosít mindenki számára, aki azt igényli, azonban a hajléktalanok külsejük, öltözködésük miatt gyakran ezektől a munkalehetőségektől is elesnek. Itt szeretnénk kiemelni, hogy a lehetőségeket gyakran a hajléktalanok sem használják ki, ennek okaira azonban itt nem térhetünk ki részletesen.

A helyi turizmus, megújult reprezentatív tereit a lokális állam tehát - elég egyértelműen rendeletekkel próbálja „megvédeni” a marginális csoportoktól. A szegények - elsősorban a hajléktalanok - azokból a társadalmi terekből záródnak ki megjelenésük, viselkedésük, elesettségük miatt, ahol a mindennapi életüket élték eddig. Azok tevékenységei (pl. alvás, tisztálkodás) esnek a rendeletek elfogadása után a büntetendő kategóriába, amelyeket a fedél nélkül élők nem képesek magántulajdon (lakás) hiányában máshol elvégezni ugyanakkor segítséget sem kérhetnek, hiszen a koldulás is be lett tiltva. Az utca, a belváros, a közterek adnak (adnának) lehetőséget nekik minderre. Úgy véljük elfogadhatatlan a turizmus és a napi társadalmi gyakorlat tereinek ilyen,

⁸http://alkjog.elte.hu/wpcontent/uploads/article_Jema_NNori_guberalas.pdf (letöltve: 2014.04.16.)

társadalmi szempontból erősen diszkriminatív rendeletek általi védelme – ami a tér „törvényi megsemmisítése” a marginalizált társadalmi csoportok számára -, akkor is, ha ezek a gyakorlatok a világ számos pontján elterjedtek az utóbbi évtizedekben (MITCHELL 2013), deklarálta a városi lakosság „többségének” érdekeit védelmezve.

ÖSSZEGRZÉS

A történelmi belvárosok megújítása Magyarországon a helyi turizmus dinamizálásának egyik fontos eszközévé vált a 2000-es években. Kaposvár, mint számos más hazai hasonló méretű város az Európai Unió csatlakozást követően városmegújítási projektbe kezdett, így próbálva lendületet adni gazdaságának és kezelni a belső városrészek fizikai problémáit. Ennek eredményeként a történelmi belváros terei megújultak, szerkezetében és megjelenésében is „új” belváros jött létre. A városrehabilitáció dinamizáló hatással volt a helyi turizmusra, azonban Kaposvár így is jelentős hátrányban van a többi megyeszékhelyhez képest a vizsgált ágazatban, és az ágazat nem vált a gazdasági növekedés motorjává.

A városmegújítási projekttel párhuzamosan a neoliberais és a revansista várospolitikai egyes elemei az erősödő büntetőpolitika, marginális csoportok kriminalizációja, térbeli kiszorítás - jelentek meg a helyi rendeletekben és a mindennapokban. A helyi hajléktalanellenes határozatok ezt a csoportot, másodrangú polgároknak tekintik, korlátozva, néhány esetben pedig megszüntetve a mindennapi életük tereit. Ugyanakkor a probléma valódi okait nem kezelték, így az utóbbi időben is nőtt a hajléktalanok száma a városban⁹. A történelmi belváros peremén is egyre gyakrabban jelennek meg e marginalizált csoport tagjai, Ladányi Jánost idézve itt is „egyik helyről a másikra helyeződik át ez a nagyon súlyos probléma”¹⁰ Kaposvár –más városok által is követett - mintát teremtett a hajléktalanellenes rendeletekkel más hazai városok számára. Tehát míg a turizmus városmegújítás általi dinamizálása csak részlegesen nevezhető sikeresnek, s az ágazat gazdasági szerkezetváltást ösztönző szerepe erősen megkérdőjelezhető, a városrehabilitációval „sikeresen” szorították ki a helyi társadalom marginalizált rétegeit (szegényeket és a hajléktalanokat) a megújult városi terekből. Aligha értelmezhető mindez másként, mint az „új” urbanizmus (Smith 1996) az osztályviszonyokat újratermelő kelet-közép-európai/magyarországi megnyilvánulásaként.

⁹<http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/kaposvar-tolerans-elit-helynek-szomit-a-hajlektalanok-kozott-574877> (letöltve 2015. május 16.)

¹⁰<http://www.origo.hu/itthon/20080519-corvinsetany-bontas-kikoltoztetes-a-getto-lakoinak-sorsa.html>

IRODALOM

- BAKUCZ M.** (2009): A városi turizmus: elméleti alapvetések, gyakorlati szempontok. In: Michalkó G. – Rátz T. (szerk.): A tér vonzásában: a turisztikai termékfejlesztés térspecifikus vonásai. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, pp. 95-104.
- BARÁTH G. – SZÉPVÖLGYI Á.** (2006): A városrehabilitáció fejlesztés-politikai háttere. *Tér és Társadalom*, 20. évf. 2006/1. pp. 21-36.
- BARTA GY.** (2005): A szolidaritás vagy hatékonyság dilemmája a területfejlesztési politikában a rendszerváltástól az európai uniós csatlakozásig. *Polgári szemle: gazdasági és társadalmi folyóirat*. 1:(2) pp. 35-50.
- BARTA GY.** (2009): Integrált városfejlesztési stratégia: a városfejlesztés megújulása. *Tér és Társadalom* 23. évf. 2009/3. pp. 1-12.
- BÁLINT A. -- BALOG GY. – BECZE SZ. -- BENKE R. – BOTYÁNSZKI A. – FLASKÁR M. – KIRÁLY H. – KRAVALIK ZS. – PETKOVICS M. – RÁBAY ZS. – SIKU P. – SZABÓ N. – TÓTH I. – VOJTONOVSKI B.** (2010): Hajlékkaland. *Szubjektív Értékek Alapítvány*. 152 p.
- BERNT, M. – COLINI, L** (2013): Exclusion, Marginalization and Peripheralization. Conceptual concerns in the study of urban inequalities. Working Paper, Erkner, Leibniz Institute for Regional Development and Structural Planning, 2013 Ekner, April 2013. (www.irs-net.de/download/wp-exclusion-marginalization-peripheralization.pdf)
- BRENNER, N. – MARCUSE, P. – MAYER, M.** (2011): *Cities for People, not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. New York and London: Routledge.
- BRENNER, N.** (2013): Mi a kritikai városelmélet? In: Jelinek Cs. – Bodnár J. – Czirfusz M. – Gyimesi Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. Budapest, L'Harmattan pp. 22-39.
- BOROS L. – TÓTH P.** (2005): Kié itt a tér? Az underclasshoz kapcsolódó térhasználati konfliktus Szegeden. In: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): *Határok és Eurorégiók*, Szeged, pp. 353-358.
- BOROS L.** (2010) Az „új városszociológia” születése. In: Jancsák Cs. – Pászka I. – Nagy G. D. (szerk.): *Állandó párbeszédben*. Belvedere Meridionale, Szeged, pp. 64-76.
- BOROS L. – PÁL V.** (2011): A gazdasági válság hatásai és a rá adott válaszok különböző földrajzi léptékeken. *Földrajzi Közlemények*. 135: (1) pp. 17-32.
- CSANÁDI G. – CSIZMADY A. – KŐSZEGHY L. – TOMAY K.** (2006): Belső-Erzsébetvárosi rehabilitáció. *Tér és Társadalom* 20. évf. 2006/1. pp. 73-92.

- DAHMANN, N. – FEATHERSTONE, D. – LARNER, W. – SWYNGEDOUW, E. – DUFAUX, F. – LEHMAN-FRISCH, S. – SAMERS, M. – KIRKNESS, P. – DIKEÇ, M.** (2010): Reading Mustafa Dikeç Badlands of the Republic: Space, Politics and Urban Policy. In: *Political Geography* 31. pp. 324-333.
- EGEDY T. – KOVÁCS Z.** (2005): A városrehabilitáció néhány elméleti kérdése http://www.varosrehabilitacio.net/new/pdf/1varosrehabilitacio_elmelete.pdf
- EGEDY T.** (2007): A városrehabilitációs stratégiák szerepe az épület- és lakásállomány megújulásában. *Tér és Társadalom* 20. évf. 1. pp. 37-56.
- EGEDY T.** (2008): A városrehabilitáció lehetséges hatásai a helyi társadalomra és az életminőségre – Esettanulmány a közép-ső-józsefvárosi Mátyás tér felújításának várható hatásairól – In: Csanádi G. – Csizmady A: (szerk.) *Társadalom – Tér – Szerkezet, ELTE TáTK, Városi és Regionális Kutatások Központja, Budapest.* pp. 231-258.
- ENYEDI GY. – KOVÁCS Z.** (2006): Social Sustainability in Historical City Centre sin Central Europe – an Introduction. In: Enyedi Gy. – Kovács Z. (szerk.): *Social Changes and Sustainability in Historical Urban Centres – The Case of Central Europe. Discussion Papers Special.Centre For Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pécs.* pp. 11-20.
- ENYEDI GY.** (2007): A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai. Budapest, MTA TKK.
- FAINSTEIN, S.-FAINSTEIN, N.** (1982): Urban policy under capitalism. *Urban Affairs Annual Review*, Vol. 22. Beverly Hills, CA: Sage
- FARAGÓ L.** (2005). A jövőalkotás társadalomtechnikája: a közösségi tervezés elmélete. Budapest; Pécs: Dialóg Campus.
- HARVEY, D.** (1989): From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation. In *Urban Governance in Late Capitalism. Geografiska Annaler, Series B, 71 (1).* pp. 3-17.
- HARVEY, D.** (2007): *A Brief History of Neoliberalism.* Oxford University Press, Oxford.p. 247.
- HERVAINÉ SZABÓ GY.** (2008): Az integratív várospolitikai tapasztalatai a hazai várostérségekben. In: *Tér és Társadalom* 22. évf. 1. pp. 77-91.
- HOLSTI, O.R.** (1969). *Content analysis for the social sciences and humanities.* Reading, MA: Addison-Wesley.
- JANKÓ F.** (2006): Városfelújítás Pécs és Győr történelmi belvárosában. In: *Tér és Társadalom* 20. évf. 1. pp. 109-123.
- JESSOP, B.** (2002): Liberalism, neoliberalism and urban governance: A state-theoretic perspective. in *North America and Western Europe*, Blackwell, Oxford, 105-1125.

- KÁKAI L.** (2004): Önkormányzunk értetek, de nélkületek! Századvég Kiadó, Budapest, p. 300.
- KERESZTÉLY K.** (2006): A történelmi belvárosok társadalmi fenntarthatósága Kelet-Közép-Európa városaiban. *Tér és Társadalom* 20. évf. 1. pp.147-158.
- KOHN, M.** (2004). *Brave New Neighborhoods: The Privatization of Public Space.* New York: Routledge. p 198.
- KOVÁCS Z. – SZIRMAI V.** (2006): Városrehabilitációs beavatkozások és a térbeli társadalmi kirekesztés: a társadalmilag fenntartható városfejlődés budapesti lehetőségei. *Tér és Társadalom* 20. évf. 1. pp. 1-19.
- KOVÁCS Z.** (2009): A szegénység és társadalmi kirekesztés térformái az alföldi városokban In: Belanka Cs - Duray B (szerk.): *Helyünk a világban - alföldi válaszok a globalizáció folyamataira: IV. Alföld Kongresszus.* Békéscsaba, pp. 95-99.
- KOVÁCS Z. – WIESSNER, R. – ZISCHNER, R.** (2013): *Urban Renewal in the Inner City of Budapest: Gentrification from a Post-socialist Perspective.* *Urban Studies*, 50 (1). pp. 22-38.
- LADÁNYI J.** (1992): Gondolatok a Középső-Józsefváros rehabilitációjának társadalmi összefüggéseiről. *Tér és Társadalom* 6. évf. 3-4. pp. 75-88.
- LEFEBVRE, H.** (1995 [1968]): *The right to the city.* In *Writings on Cities.* Blackwell, Cambridge, MA. pp. 63–184.
- LÉDERER D.** (2008): A neoliberális projekt leleplezése. *Könyvkritikai: David Harvey: A brief history of neoliberalism* című könyvéről (Oxford University Press, 2007). *Fordulat* 4. pp. 94-100.
- MACLEOD, G. – JOHNSTONE, C.** (2012): *Stretching Urban Renaissance: Privatizing Space, Civilizing Place, Summoning ‘Community’.* *International Journal of Urban and Regional Research.* Volume 36, Issue 1, pp. 1–28.
- MACLEOD, G.** (2013): Újragondolt várospolitikai: A növekedési gépezettől a posztdemokratikus városig? Jelinek Cs. – Bodnár J. – Czirfusz M. – Gyimesi Z. (szerk.): *Kritikai városkutató.* Budapest, L’Harmattan pp.214-260.
- MASSEY, D.** (2008): *For Space.* Sage publications Ltd London. 232 p.
- MEGGYESI T.** (2010): A jelenkori urbanizációs folyamatok természete és hatása a településekre és a környezeti minőség megváltozására. http://www.urbanisztika.bme.hu/80_eves/MTKonferencia0625.pdf (letöltve: 2015. május 27.)
- MICHALKÓ G.** (1999): *A városi turizmus elmélet és gyakorlata.* Budapest. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. 165 p.
- MISETICS B.** (2010): *Othhontalan, csupa-csősz világ.* *Replika* - 71 (2010/2. szám) pp. 29–44.

- MITCHELL, D.** (2003): The Annihilation of Space by Law: The Roots and Implications of Anti-Homeless Laws. *The Right to the City. Social Justice and the Fight for Public Space.* New York: Guilford Press. pp. 161–194.
- MITCHELL, D.** (2010): A tér törvényi megsemmisítése. *Replika* 71. 2. pp. 85-113.
- MOLOTOCH, H.** (1976): The city as a growth machine. *American journal of Sociology.* 82(2) pp. 309-330.
- NAGY E.—TÍMÁR J.— NAGY G.— VELKEY G.** (2015): A társadalmi-térbeli marginalizáció folyamatai a leszakadó vidéki térségekben. *Tér és Társadalom* 29. évf. 1. pp.35-52.
- O’ SULLIVAN, E.** (2007) ‘Criminalizing People who are Homeless?’ *Homeless in Europe, Brussels : FEANTSA, Summer.* pp. 3-4.
- PÁLNÉ KOVÁCS I.** (2008): Az új várospolitika kormányzási filozófiája. *Tér és Társadalom* 22. évf. 1. pp. 45-57.
- PÁSZTOR GY.** (2006): Városshociológia. Elméletek és problémák. *Presa Universitară Clujeană, Cluj.* pp. 71-81.
- SASSEN, S.** (1996) *Whose City Is It? Globalization and the Formation of New Claims.* *Public Culture* (8) pp. 205-223.
- SHIELDS, S.** (2012): *The International Political Economy of Transition – Neoliberal Hegemony and Eastern Central Europe’s Transformation.* Routledge, London.
- SLATER, T. – CURRAN, W. – LEES, L.** (2004) *Gentrification research: new directions and critical scholarship* In : *Environment and Planning A.* 36. 7. pp. 1141-1150.
- SOJA, E.** (2000): *Postmetropolis.* Blackwell, Cambridge.
- SOJA, E.** (2010): *Seeking Spatial Justice.* University of Minnesota Press
- SOÓKI-TÓTH G.** (2005): *Városrehabilitáció az Európai Unióban.* <http://www.varosrehabilitacio.net/media/files/Varosrehabilitacio/varosrehabestarsadalomcikkek/3So-kicikk.pdf>
- SMITH, N.** (1996), *The new urban frontier. Gentrification and the revanchist city,* Routledge, London and New York
- SMITH, N.** (2011 [2002]): Új globalizmus, új urbanizmus: a dzsentrifikáció mint globális városi stratégia. *Fordulat*, 13: pp. 28–53.
- STAEHEL, L. A. – MITCHELL, D.** (2009): *Public Space.* In: Kitchin, R., Thrift, N. (eds.): *International Encyclopaedia of Human Geography.* 8. kötet. Elsevier, Amsterdam & Oxford, pp. 511–516.
- SZELÉNYI I** (1990): *Városi társadalmi egyenlőtlenségek.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 184 p.
- TOMAY K.** (2006): *Slumosodás és városrehabilitáció Budapesten.* *Tér és Társadalom* 20. évf. 1. pp. 93-107.

- TOSI, A.** (2007): Homelessness and the Control of Public Space – Criminalising the Poor? *European Journal of Homelessness* 1:pp 225–236.
- TÓTH Z.** (1997): *A települések világa*. Ponte Press Kiadó, Pécs.
- UDVARHELYI ÉVA T.** (2012): A hajléktalan emberek kriminalizációja a mélyülő politikai válság jele. (<http://ujnautilus.info/a-hajlektalan-emberek-kriminalizacioja-a-melyulo-politikai-valsag-jele>)
- UDVARHELYI ÉVA T.** (2014): *Az igazság az utcán hever*. Napvilág Kiadó. Budapest. 296 p.
- UYSAL, M. – JUROWSKI C.** (1993): An empirical testing of the push and pull factors of tourist motivations. In: *Annals of Tourism Research*, 21(4): 844-846.
- VALENTINE, G.** (1996): (Re)negotiating the “Heterosexual Street”. *Lesbian Productions of Space*. In: Duncan, N. (ed.): *BodySpace: Destabilizing Geographies of Gender and Sexuality*. Routledge, London & New York, pp. 146–155.
- VÁRADI ZS.** (2006): Egedy Tamás városrehabilitáció és társadalom. *Tér és Társadalom* 20. évf. 1. pp. 159-163.
- WACQUANT, L.** (2001): The Penalisation of Poverty and the rise of Neo-Liberalism. *European Journal on Criminal Policy and Research* DECEMBER 2001, VOLUME 9, ISSUE 4, pp 401-412.
- WACQUANT, L.** (2007): Territorial stigmatization in the age of advanced marginality. *Thesis Eleven*, No. 91.: pp. 66-77.
- WACQUANT L.** (2009): Punishing the poor. The neoliberal government of social insecurity. *Duke University Press*. pp. 287-315.
- WACQUANT L.** (2014): Marginalitás, etnicitás és penalitás a neoliberális városban: egy analitikus kartográfia. *Replika* 87. 3. pp. 33–53.